

Rusnák, Rastislav

K charakteru stredovekej drevenej zástavby na košických parcelách

Archaeologia historica. 2012, vol. 37, iss. 1, pp. 87-100

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128242>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K charakteru stredovekej drevenej zástavby na košických parcelách

RASTISLAV RUSNÁK

Abstrakt: Nálezy pozostatkov stredovekej drevenej zástavby na mestských parcelách patria i v prostredí Košíc k výnimočným. Popri niekoľkých, dosiaľ zachytených hospodárskych objektoch v zadných častiach parcel sa vo dvore domu na Hlavnej 96 podarilo odhaliť pozostatky rámovej konštrukcie a ďalších drevených stavebných konštrukčných prvkov. Zachytená nálezočná situácia je dokladom rozsiahlej stredovekej drevenej zástavby mestskej parcely, pričom už dodržiava model postupného hĺbkového radenia jednotlivých priestorov domu smerom do parcely, s prejazdom popri jednej z jej hraníc. Podarilo sa zachytiť trakt, tvorený tromi za sebou radenými priestormi, z nich sa jeden odkryl celý a dva čiastočne. Na viacerých miestach sa zachytili i pozostatky drevených trávov v prejazde.

Kľúčové slová: Stredovek – Košice – parcela – drevená zástavba – rámová konštrukcia.

The Character of Medieval Wooden Buildings on Urban Plots in Košice

Abstract: Finds of the remains of medieval wooden buildings on urban plots are exceptional, which also holds true about Košice. Remnants of framework and other wooden construction elements have been disclosed in the yard of a house located at Hlavná Street 96, next to several excavated outbuildings situated in rear sections of plots. The find situation points to a large medieval wooden building, with individual rooms laid out towards the inner part of the plot and a passageway by one of its borders. A section made up of three rooms (situated in linear order) has been excavated; one of the rooms has been disclosed completely and two partially. Remains of wooden beams in the passageway have been preserved in several places.

Key words: Middle Ages – Košice – plot – wooden buildings – framework.

V pôdnych podmienkach Košíc sa iba zriedkavo zachovávajú pozostatky drevených stavebných konštrukcií. Nálezy pozostatkov stredovekej drevenej zástavby na parcelách patria k výnimočným. Pod nedostatočný počet dosiaľ zachytených drevených stavebných artefaktov je popri pôdnych pomeroch podpísaný i celkový stav archeologického bádania v meste. Aj keď archeologické výskumy v historickom jadre Košíc evidujeme už od 40. rokov 20. storočia, prístup a kvalita dokumentácie sa na požadovanú úroveň dostávajú len postupne, približne od polovice 90. rokov 20. storočia. Tomu zodpovedá i zatiaľ malý počet nálezočných situácií, vhodných k porovnávaniu. Rovnako nízky je i počet získaných dendrodát. Možnosť vyhodnotení v kontexte celého mesta je zatiaľ neaktuálna.

Tento príspevok sa prioritne venuje predbežným výsledkom archeologického výskumu na Hlavnej 96 (obr. 1:1; Rusnák, v tlači a). Doklady rozsiahlej drevenej zástavby domovej parcely sa dosiaľ v Košiciach nepodarilo v takej miere zachytiť. Z historického jadra mesta zaznamenávame zatiaľ niekoľko hospodárskych stavieb v zadnej časti parcel, konkrétne objekty 1/09 a 7/10 z Mäsiarskej 57/A (obr. 1:2; Rusnák v tlači b; v tlači c) s dendrodátami 1710 a 1431/1432 (Barta 2012), objekt 1/10 z Alžbetinej 36 (obr. 1:3; Rusnák v tlači c) s dendrodátami 1388 a 1499 (Barta 2012), či objekt zachytený v dvorovej časti stredovekého meštianskeho domu (dnes Miklušova väznica) na Ulici pri Miklušovej väznici 10 (obr. 1:4; Gašaj 2008). V tomto prípade dendrodáta jedľového dreva z objektu kladú výrub do roku 1360 (Gašaj 2008). Fragment trámy z pravdepodobne rámovej konštrukcie bol zachytený i pri výskume objektu na Hlavnej 27 (obr. 1:5; Tajkov 2011). Rozsah nálezu však nebol dostatočný pre bližšiu funkčnú interpretáciu objektu. Mimo domových parcel, vo verejnom priestore stredovekého mesta, evidujeme dosiaľ dva výrazné nálezy. Jedným sú pozostatky mosta Dolnej brány (obr. 1:6; Ďurišová 2004, 254; 2009, 71–74). Zachovali sa dve drevené rámové konštrukcie, ktoré členili most na tri polia. Stavebným materiálom bolo dubové, smrekové a jedľové drevo. Výstavba mosta sa dáva do súvisu s tzv. luxemburskou fázou opevnenia mesta a možno ju datovať zhruba na prelom 14. a 15. storočia. Výsledky den-

Obr. 1. Košice. Nálezy drevených stavebných konštrukcií z obdobia stredoveku v historickom jadre mesta. 1 – Hlavná 96; 2 – Mäsiarska 57/A; 3 – Alžbetina 36; 4 – Pri Miklušovej väznici 10; 5 – Hlavná 27; 6 – Dolná brána; 7 – Hlavná ul., nám. severne od Dómu.

Abb. 1. Košice. Funde von Baukonstruktionen aus Holz aus dem Mittelalter im historischen Stadtkern. 1 – Hlavná-Str. 96; 2 – Mäsiarska-Str. 57/A; 3 – Alžbetina-Str. 36; 4 – Pri Miklušovej väznici Nr. 10; 5 – Hlavná-Str. 27; 6 – Untertor; 7 – Hlavná-Str., Marktplatz nördlich vom Dom.

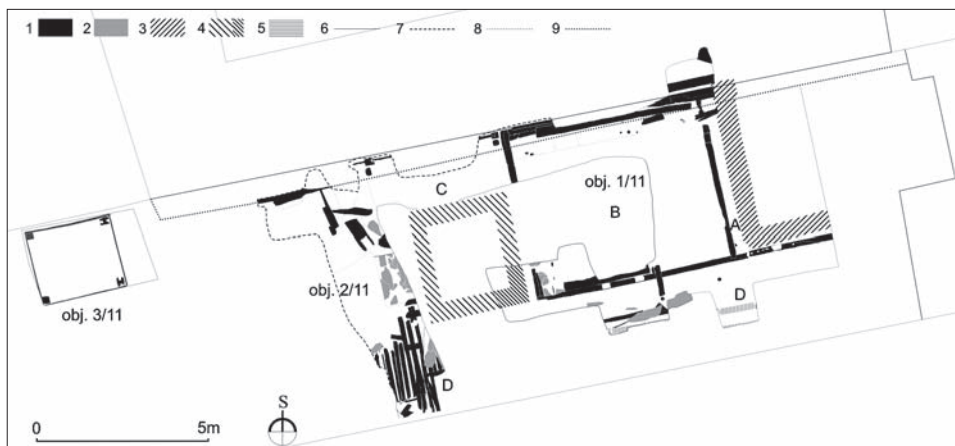
droanalýz drevených vzoriek zatiaľ neboli publikované. Ďalšou drevenou stavbou odkrytou v komunikácii Hlavnej ulice boli fragmenty väčšej líniovej stavby, ktorá pravdepodobne súvisí s reguláciou Čermelského potoka v priestore okolo areálu farského kostola s cintorínom (obr. 1:7; Henning–Rusnák 2008). Odobraté vzorky drevených konštrukcií patrili topoľovému, smrekovému a jedľovému drevu. Dendrodáta sa podarilo získať z dvoch jedľových vzoriek. Tie stanovujú výrub stromov na roky 1320 a 1329.

Hlavná ul. č. 96

Výskum dvorovej časti parcely nadviazal vo fáze stavby na predstihový archeologický výskum z roku 2008 (Luščíková 2009; 2011, 176), ktorý sondou 1/08 čiastočne odkryl jeden trám rámovej konštrukcie z obdobia stredoveku. Napriek určitým obmedzeniam danými okolnosťami prebiehajúcej stavby sa v sezóne 2011 podarilo odkryť postupne značnú časť parcely. Práce sa sústredili na odhalenie a zdokumentovanie zachovaných častí rozsiahlej rámovej konštrukcie a ďalších drevených stavebných konštrukčných prvkov. Prístupovou cestou k dvoru je prejazd susedného severného domu Hlavnej 98. Táto cesta zároveň tvorila severnú hranicu výkopu. Dom na Hlavnej 96 má vo svojej súčasnej podobe vlastný prejazd, adaptovaný na interiér, a teda nepriechný. Jeho západná stena a betónové spevnené plochy pred ňou tvorili východnú hranicu výkopu. Južnú hranicu plochy tvorila stena dvorového krídla domu na Hlavnej 94, na ktorú plynulo nadväzoval vysoký parcelačný múr. Výskum sa zamerlal najmä na východnú časť dvora. Západná, zadná časť parcely musela slúžiť na deponáciu vykopanej hliny a stavebného materiálu a zároveň ako komunikačný a obslužný priestor pre mechanizmus na prebiehajúcej stavbe. Limitujúcimi faktormi pre primárny cieľ výskumu boli i pozostatky mladších, novovekých murovaných objektov, ktoré vo svojom rozsahu narušili, resp. odstránili stredoveké nálezové horizonty a tiež početné línie inžinierskych sietí, ktoré boli vedené v páse popri južnej hranici parcely, teda v smere bývalého prejazdu.

Dispozícia zachytených nálezových situácií

Aspoň čiastočne sa podarilo zachytiť trakt, tvorený troma za sebou radenými priestormi a prejazdom, ktorý prebiehal popri ich južnej stene. Spomenuté tri priestory nesú označenie A, B, C (od východu na západ), prejazd nesie označenie D (obj. 1/11/A–D; obr. 2). Severná hranica traktu bola zároveň hranicou parcely. Jeden priestor sa podarilo zachytiť prakticky

Obr. 2. Košice, Hlavná 96. Celková nálezová situácia na výskume. 1 – odkryté fragmenty drevených konštrukcií domu a prejazdu; 2 – väčšie platne lomového kameňa; 3 – kamenný múr, pozostatok asanovanej novovekej prístavby; 4 – tehlová žumpa; 5 – novodobá kanalizácia; 6 – hranice parciel a zástavby; 7, 8 – hranice výkopu; 9 – hranica betónového chodníka.

Abb. 2. Košice, Hlavná-Str. 96. Gesamtfundsituation bei der Grabung. 1 – freigelegte Holzfragmente von Bauelementen des Hauses und der Durchfahrt; 2 – größere Bruchsteinplatten; 3 – Steinmauer, Überrest eines sanierten neuzeitlichen Anbaus; 4 – Ziegelsteinsenkrug; 5 – neuzeitliche Kanalisation; 6 – Parzellen- und Bebauungsgrenze; 7, 8 – Grabengrenze; 9 – Grenze eines Gehwegs aus Beton.

celý (obj. 1/11/B; obr. 2, 3). Mal rozmery 575 × 515 cm. Ďalšie dva priestory sa podarilo odkryť iba čiastočne. Jeden východne smerom k uličnej čiare (obj. 1/11/A; obr. 2), druhý západne do hĺbky parcely (obj. 1/11/C; obr. 2). Z priestoru východne sa zachoval už iba jeden, južný trám rámovej konštrukcie, zvyšok bol odstránený neskoršími stavebnými úpravami v novoveku. Trám sa zachoval v dĺžke 254 cm, v ďalšom úseku 35–70 cm bol zachytený v negatíve. Priestor západne mal pôvodné rozmery pravdepodobne 410 × 515 cm, bol však výrazne narušený tehlovým objektom, pravdepodobne žumpou z obdobia mladšieho novoveku a čiastočne i neskorostredovekou žumpou. Bezpečne sa podarilo identifikovať iba jeho severnú stenu. Východnú stenu musela tvoriť západná stena susedného priestoru 1/11/B. Južnú stenu odstránila stavba novovekej žumpy, no jej možný fragment v mieste predpokladaného juhozápadného rohu priestoru sa podarilo odkryť na hranici s prejazdom. Žiadne stopy západnej steny sa nezachytili. V tomto priestore sa však odkryl rozsiahly

Obr. 3. Košice, Hlavná 96. Celkový pohľad na priestor B objektu 1/11 počas odkrývania.
Abb. 3. Košice, Hlavná-Str. 96. Gesamtansicht von Raum B in Objekt 1/11 während der Freilegung.

Obr. 4. Košice, Hlavná 96. Pohľad na odkryté brvná prejazdu v reze južne od obj. 2/11.
Abb. 4. Košice, Hlavná-Str. 96. Blick auf die freigelegten Balken der Durchfahrt im Schnitt südlich von Objekt 2/11.

jamový objekt, žumpa z obdobia neskorého stredoveku (obj. 2/11; obr. 2). Viacero veľkých fragmentov drevených stavebných konštrukcií v sekundárnych polohách z jej výplne je, zdá sa, dokladom väčších funkčných zmien v strednej časti parcely už počas stredoveku. I objekt žumpy však rešpektoval prejazd. Práve južne od obj. 2/11 sa situácia v prejazde odkryla na najväčšej ploche (obr. 4). V severnom profile výkopu bolo viditeľných viacero náznakov, že relikty drevenej zástavby, aj keď už v deštruovanej forme, pokračujú i západným smerom. Výkop však už nebolo možné rozšíriť. Vo vzdialenosti 355–685 cm bola realizovaná ešte jedna menšia sonda, ktorou sa zachytil obj. 3/11 (obr. 5). Kvadratický objekt, tvorený kolovou konštrukciou v rohoch so stenami z dosák, prípadne tenkých, neopracovaných kmeňov uložených za stĺpy na stenu výkopu, pravdepodobne slúžil hospodárskym účelom ako kompostovisko, resp. dodatočne ako odpadová jama. Objekt s rozmermi 205 × 178 cm je mladší, pochádza pravdepodobne až z obdobia mladšieho novoveku. Na jeho stavbu však boli sekundárne využité drevené stavebné konštrukcie, ktoré pravdepodobne pochádzajú z obj. 1/11.

Obr. 5. Košice, Hlavná 96. Obj. 3/11 od severovýchodu.

Abb. 5. Košice, Hlavná-Str. 96. Objekt 3/11 von Nordost.

Konštrukčné prvky

Základ priestorov A a B predstavovala obvodová rámová konštrukcia. Bola zachytená v rámci južnej steny priestoru A, východnej, južnej a čiastočne i západnej a severnej steny priestoru B. Konštrukčné prvky prepojenia obvodového rámu v rohoch sa vo výpovednom stave zachovali iba v jedinom prípade, na spojnici východnej steny priestoru B s južnými stenami priestorov A a B (obr. 6). Rám východnej steny priestoru B bol preplátovaný s trámom južnej steny priestoru B, ktorý pokračoval ešte asi 30 cm východným smerom, kde bol pravdepodobne preplátovaný s trámom južnej steny priestoru A. V mieste preplátovania s rámom východnej steny dokladá sedlo, vydlabané do trámu južnej steny, dostatočný priestor pre uloženie stĺpového trámu. Na krátkom úseku východne od tohto spoja bola horná hrana trámu opatrená žlabom. Horizontálny žlab v hornej hrane trámu bol zachytený i v celej dĺžke rámu východnej steny priestoru B. V mieste spojenia náročia stien bol rám južnej steny zospodu zosilnený ešte jedným hrubším trámom, čiastočne podloženým kameňmi a pod nimi bola ešte jedna hrubá doska. Podobným zosilnením zospodu nebol riešený celý rám južnej steny, ako sa to preukázalo o niečo západnejšie. Rovnako i rám východnej steny postrádal podkladové spevnenie v podobe ďalších trávov či dosiek. Naopak, v prípade severnej časti

západnej steny priestoru B bol vrchný veniec rámu položený ešte na jednom tráme. Situácia pri severnej stene priestoru B bola menej prehľadná. Jej odkrývanie bolo zložitejšie kvôli zhoršeným statickým podmienkam. Severná stena obj. 1/11 totiž celá prebiehala už pod úrovňou súčasnej komunikácie prejazdu domu Hlavná 98 (domy majú spoločný prístup na dvor). Na niekoľkých miestach sa komunikácia podkopala, čo umožnilo odkryť situáciu najmä v rohoch priestoru B, no podkopať komunikáciu prejazdu po celej dĺžke severnej steny obj. 1/11 nebolo možné. V mieste severovýchodného nárožia priestoru B sa komunikácia prejazdu podkopala tunelovým spôsobom až do vzdialenosti 175 cm od jej južnej hrany. Pri tomto odkryve sa na krátkych úsekoch podarilo zachytiť dva trámy, ktoré už priestorovo náležia parcele Hlavnej 98. Situáciu nebolo možné skúmať vo väčšom rozsahu, no poskytla nám doklad o tom, že relikty stredovekej drevenej zástavby sú i na susednej parcele.

Obr. 6. Košice, Hlavná 96. Obj. 1/11. Nárožie východnej steny priestoru B s južnými stenami priestorov A a B.

Abb. 6. Košice, Hlavná-Str. 96. Objekt 1/11. Ecke der Ostwand von Raum B mit Südänden der Räume A und B.

Základom pre steny objektu 1/11 bola stĺpová konštrukcia. V brvnách obvodového rámu boli zaznamenané vydlabané lôžka pre stojky veľkých trávov. Dve lôžka sa zachytili v ráme južnej steny priestoru B (obr. 7), jedno v ráme južnej steny priestoru A. So stĺpmi môžeme rátať aj v rohoch stien, čo dokladá už opísaná situácia z juhovýchodného rohu priestoru B. Jedno lôžko stĺpu bolo zachytené i na tráme, ktorý mohol byť pôvodne súčasťou rámu severnej steny priestoru B, ten sa však pravdepodobne nachádzal už v nepôvodnej polohe. V jednom prípade máme i doklad osadenia stĺpu do horizontálneho žlabu na ráme východnej steny priestoru B (Luštková 2009, 114, obr. 8). Aj keď viac takýchto dokladov už archeologický výskum nezachytil, iste nejde o ojedinelý prípad v rámci stavby. V severozápadnom rohu priestoru B bol odkrytý ešte jeden fragment masívneho stĺpu, ktorý pravdepodobne predstavuje ďalšiu formu podpornej stĺpovej konštrukcie domu (obr. 8). Nebol súčasťou obvodového rámu, nezachytilo sa ani nejaké konštrukčné prepojenie s ním. Trám mal rovnú podstavu a jeho pôvodné založenie bolo ešte o niečo plytšie ako spodný rám obvodovej konštrukcie. Spôsob založenia, resp. ukotvenia, sa nepodarilo zachytiť. Pozostatok stĺpu bol šikmo vychýlený, pričom s rámom konštrukcie zvieral asi 58 ° uhol. Pravdepodobne však ide iba o sekundárne vychýlenie pôvodne vertikálneho stĺpu, a nie o trám vzpery. Mohlo by ísť o akýsi pomocný podporný systém v rohu interiéru.

Steny mali rôznu formu výplne. Priestor B bol pravdepodobne z veľkej časti riešený formou stien pozostávajúcich z horizontálne kladených dosák. Žlab na hornej hrane rámovej

Obr. 7. Košice, Hlavná 96. Rám južnej steny priestoru B obj. 1/11 s lôžkami pre stĺpcovú konštrukciu steny.

Abb. 7. Košice, Hlavná-Str. 96. Rahmen der Südwand von Raum B von Objekt 1/11 mit Ausklinkungen für die Stützbalkenkonstruktion der Wand.

Obr. 8. Košice, Hlavná 96. Rozhranie severozápadného rohu priestoru B a časť severnej steny priestoru C obj. 1/11. Pohľad z juhu.

Abb. 8. Košice, Hlavná-Str. 96. Schnittstelle der Nordwestecke von Raum B und Teil der Nordwand von Raum C von Objekt 1/11. Blick von Süden.

konštrukcie bol najlepšie zachytený v už popísaných situáciách, teda na ráme východnej steny priestoru B a čiastočne na ráme južnej steny priestoru A. Doklad o existencii takejto steny poskytla i severná časť západnej steny priestoru B. Na čiastočne zachytenom ráme základovej konštrukcie sa zachovala ešte časť spodnej dosky steny. Stav zachovania však neumožnil vypreparovať situáciu tak, aby bolo jasne viditeľné jej uloženie do pozdĺžneho žlabu na vrchnej hrane rámu. Ešte menej zachovaná bola situácia pri západnom okraji južnej steny priestoru B, kde tiež možno s určitou rezervou poukázať na prítomnosť čiastočne zachovanej spodnej dosky steny, už mierne vychýlenej smerom do prejazdu. Severná stena priestoru B pravdepodobne pozostávala z veľkých horizontálnych fošní, ako to dokladá

čiasťočne odkrytá situácia pri jej západnom okraji (obr. 8). Spôsob ich ukotvenia v základovom ráme sa však nepodarilo uspokojivo zachytiť. Na ráme južnej steny priestoru B od jeho juhovýchodného nárožia v dĺžke 375 cm sa nezachytili žiadne stopy, ktoré by dovoľovali určiť formu riešenia stien. Naproti tomu, na južnom ráme priestoru A sa okrem lôžka pre stĺpový trám zachytil i rad menších kolových jamiek (obr. 6). V tomto jedinom prípade tak máme doklad o využití steny z tenších vertikálnych kolov, pravdepodobne doplnených výpletom. Fragmenty mazanice ako relikty výmazu stien v nálezovom materiáli z výskumu na Hlavnej 96 až na niekoľko drobných výnimiek absentujú. K tomuto stavu mohli prispieť i sťažené podmienky odkryvu počas prebiehajúcej stavby, ktorá z časových dôvodov vytvárala zvýšený tlak na výber priorít.

V interiéri priestoru B bolo výskumom zachytených viacero fragmentov menších kolov. Kolíky boli iba jednoducho zarazené do podkladových vrstiev, často boli ukotvené plytšie než spodný rám obvodovej konštrukcie. Najmä niekoľko zhlukov kolíkov v línii severnej steny priestoru B, vzdialených od nej 70–85 cm, evokuje, že sa tu vo veľmi fragmentárnej podobe zachytila nejaká forma vnútorného prehradenia interiéru. Severný trám obvodového rámu priestoru B bol z veľkej časti prekrytý niekoľkými ďalšími masívnymi drevenými trámami, ktoré sa však už nenachádzali v primárnej polohe. Mohli sa sem dostať zosuvom pri deštrukcii. Nedá sa vylúčiť ani možnosť, že by mohlo ísť o sklad dreva. Na jednom z brvien v sekundárnej polohe sa dali rozoznať stopy opracovania, ktoré sú pravdepodobne pozostatkom lôžka po šikmých vzperách.

Priestor C, resp. jeho severnú stenu, tvorila stĺpová konštrukcia, pozostávajúca z masívnych stojok v rohoch. Stojky mali vo svojich náprotivných stranách vydlabaný vertikálny žlab na zasunutie horizontálne kladených masívnych fošní, ktoré tvorili stenu (obr. 8). V prípade oboch hlavných nosných rohových stĺpov ich z interiérovej strany dopĺňali ešte o niečo menšie, no stále masívne stĺpy. Tieto stojky boli založené plytšie ako hlavné rohové stĺpy. Ich založenie nebolo riešené formou zahroteneho kola zarazeného do zeme, mali rovnú podstavu a podložené boli iba niekoľkými plochými kameňmi. Nezachytila sa ani žiadna forma ich previazania s ostatnými stavebnými konštrukciami. Podobný prípad, no v menej zachovanej podobe, bol pravdepodobne zachytený i v severozápadnom rohu priestoru B. Doklady masívnej stĺpovej konštrukcie s vertikálnym žlabom na dvoch náprotivných hranách priniesol i mladší obj. 3/11. Severovýchodný a juhovýchodný roh jeho provizórnej stĺpovej konštrukcie tvorili práve sekundárne použité stojky, pravdepodobne pochádzajúce z obj. 1/11. Žlaby na zasunutie dosiek steny už neboli využité. Steny obj. 3/11 tvorili dosky, prípadne tenké brvná, ktoré prechádzali poza rohové stĺpy a doliehali na stenu výkopu. I juhozápadný stĺp objektu bol sekundárne použitou drevenou stavebnou konštrukciou. Na tráme bolo zachovaných niekoľko šikmých lôžok po vzperách (obr. 5).

Severný okraj prejazdu bol odkrytý popri celej južnej stene priestorov A a B, v celej šírke však iba jedným rezom južne od obj. 2/11 a čiastočne i južne od nárožia priestorov A a B. Rez južne od obj. 2/11 najlepšie odkryl situáciu v prejazde (obr. 4). Pôvodnú stratigrafiu východným smerom totiž stále viac narušali zvažujúce sa línie novodobej kanalizácie. Minimálne jednu z fáz prejazdu tvorili vedľa seba naukladané trámy z iba mierne hranenej guľatiny, kolmé na jeho smer. Čiasťočne sa podarilo zachytiť i časti priečných trámov, na ktoré boli poukladané, nepodarilo sa však už identifikovať spôsob fixácie. Celková absencia nálezov kovových spojov vo forme klincoy či skôb umožňuje predpokladať výlučné využitie tesárskych spojov v rámci celej stavby. Čiasťočným dokladom toho sú aj nálezy menších kolíkov pri niektorých trámoch, ktoré primárne kotvili trám, prípadne dodatočne upevňovali jeho pozíciu. Pozostatky po väčších hranených trámoch i koloch sa odkryli i na iných miestach prejazdu, no v menej zachovaných formách.¹

¹ K viacerým konštrukčným detailom súvisiacim s nálezmi z Hlavnej 96 v Košiciach pozri napr. Frolec–Vařeka 1983; Holub–Kolařík–Merta–Peška–Zapletalová–Zůbek 2005; Rykl 2007.

Povrchové úpravy a dobové nivelety

V nivelete vrchnej hrany rámovej konštrukcie sa v interiéroch obj. 1/11 zachovalo iba málo dokladov, ktoré by mohli byť považované za pozostatok podlahy. Zachytila sa jedna čiastočne zachovaná fošňa, snáď relikť podlahovej dosky. Nachádzala sa popri tráme južnej steny priestoru B a bola s ním rovnobežná. Zotletá drevená vrstva, pravdepodobný pozostatok podlahového horizontu, pokračovala v profile v jej úrovni i severnejšie. Menšie fragmenty dosák sa v tejto úrovni zachytili i v interiéri priestoru A, východne od rámu jeho západnej steny. I tieto dosky boli rovnobežné so susediacim rámom, teda kolmé na fošňu, odkrytú v priestore B. Niveleta možných podláh sa oproti súčasnej úrovni terénu vo dvore nachádzala o 182–195 cm nižšie. Úroveň brvien v prejazde, odkrytých v reze južne od obj. 2/11 bola nižšie o 200–210 cm. Na viacerých miestach prejazdu sa zachytili veľké kamenné platne, prevažne v úrovni okolo 30 cm nad úrovňou rámu obj. 1/11. Signalizuje to, že jednou z foriem povrchovej úpravy prejazdu bolo v určitom období i dláždenie, pozostávajúce z bridlicových platin. Zároveň to poukazuje na úpravy spojené s postupným navyšovaním terénu, ktoré si užívanie objektu vyžadovalo. Tieto úpravy sa týkali i interiéru obj. 1/11. Rámovú konštrukciu steny kolmo križoval menší trám, mierne vypustený z prejazdu (obr. 6). Jeho pozíciu z interiérovej strany priestoru B upevňoval vertikálny kôl z polgulatiny. Navýšená úroveň doskovej podlahy už bola zachytávaná iba v zotletej forme ako súvrstvie na celom rade profilov v priestoroch B a C a tiež v prejazde, kde priamo nadväzovala na úroveň kamenných platin. Oproti súčasnému terénu sa nachádzala o 160–170 cm nižšie. Vychádzajúc zo zachytenej situácie, podporenej doterajšími poznatkami o vývoji stredovekej nivelety v meste možno konštatovať, že obj. 1/11 na Hlavnej 96 bol počas celej dĺžky svojho trvania nadzemným objektom, prípadne bol iba minimálne zahĺbený. Žiadny z odkrytých priestorov nemožno interpretovať ako suterén, išlo o dobové prvé nadzemné podlažie.

Podkladom zachytávaných foriem drevených podlahových vrstiev, ale i nosných drevených konštrukcií boli vždy čisté ílovité, resp. ílovito-hlinité vrstvy, využívané pravdepodobne ako izolačné vrstvy stavby. V jednom reze pod rámom severnej steny priestoru B bolo zachytené striedavé vrstvenie štrkových a čistých ílovitých vrstiev. Aj keď sa ponúka možnosť, že vznikli prirodzeným postupným naplavením, je treba konštatovať, že takéto vrstvenie a najmä prítomnosť viacerých čistých štrkových vrstiev v hĺbkach iba 200–250 cm nie je v košíckom prostredí bežné. Nemožno vylúčiť ani možnosť akejsi predprípravy terénu pred samotnou stavbou dvojitým prevrstvením štrkových a ílovitých vrstiev, v snahe vylepšiť izolačné vlastnosti stavebného podkladu.

Objekt 2/11 – žumpa

Priestor C objektu 1/11 bol do značnej miery zničený objektom tehlovej žumpy z obdobia mladšieho novoveku. Výkop západne od nej už nepriniesol jednoznačné doklady pokračovania rámovej konštrukcie ďalej do parcely. V severnej stene výkopu sa odkryli určité doklady prítomnosti drevených konštrukcií, avšak už iba vo fragmentárnom, deštruovanom stave. Je preto obtiažne určiť, či mohlo ísť o pokračovanie steny objektu, resp. či išlo iba o parcelné vymedzenie pri jej severnej hranici. V južnom koridore parcely boli odkryté už spomínané pozostatky brvien prejazdu (obj. 1/11/D). Na ploche medzi nimi sa v zhruba zodpovedajúcej úrovni zachytila tenká kompaktná zotletá vrstva dreva. Pod ňou sa na ploche medzi severnou hranicou parcely a prejazdom odkryla časť rozsiahleho jamového objektu s výraznou organogénnou zapáchajúcou výplňou. Mocnosť tejto výplne dosahovala od úrovne zistenia po dno objektu 240 cm. Dno objektu 2/11 sa tak oproti súčasnej nivelete terénu nachádzalo o 440–455 cm nižšie. Výplň objektu obsahovala popri veľkom množstve organického materiálu a úlomkov dreva aj časti väčších opracovaných trávov v sekundárnych polohách, ktoré pôvodne slúžili ako súčasť stavebných konštrukcií (obr. 9). Na dne objektu, ale i v určitých úrovniach výplne sa nachádzalo väčšie množstvo lomových kameňov. Z odkrývania objektu 2/11 pochádza i menší, no reprezentatívny súbor neskorostredovekej materiálnej kultúry, včítane niekoľkých celých kusov tzv. košíckých pohárov, viacero dobre zachovaných želez-

Obr. 9. Košice, Hlavná 96. Časti drevených stavebných konštrukcií vo výplni obj. 2/11.

Abb. 9. Košice, Hlavná-Str. 96. Teile der Baukonstruktionen aus Holz in der Verfüllung von Objekt 2/11.

Obr. 10. Košice, Hlavná 96. Zachovaný exemplár koženej obuvi z výplne obj. 2/11.

Abb. 10. Košice, Hlavná-Str. 96. Erhaltener Lederschuh aus der Verfüllung von Objekt 2/11.

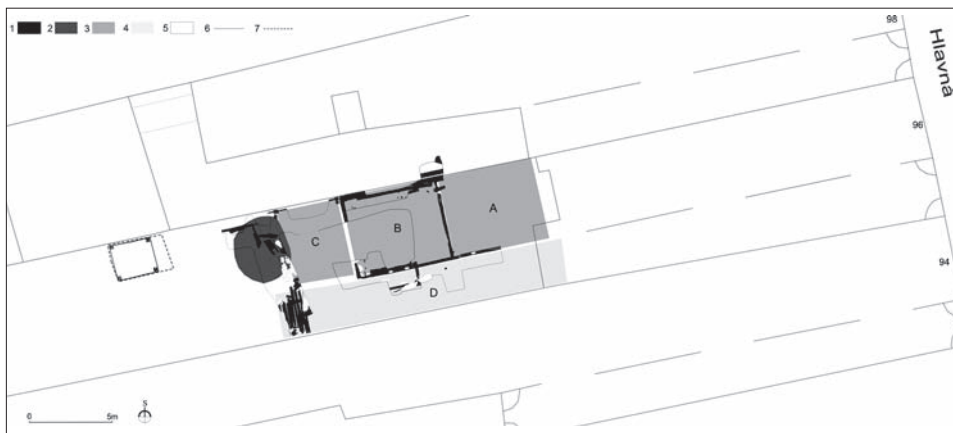
ných predmetov (ihla, ohreblo, podkova) či kožených súčastí obuvi a konfekcie (obr. 10; obr. 11). Najmä keramické nálezy kladú zanášanie objektu až do obdobia druhej polovice 15. storočia. Obj. 2/11 je interpretovaný ako žumpa, resp. hnojisko.

Obr. 11. Košice, Hlavná 96. Výber neskorostredovekých nálezov z výplne obj. 2/11.
 Abb. 11. Košice, Hlavná-Str. 96. Auswahl spätmittelalterlicher Funde aus der Verfüllung von Objekt 2/11.

Vyhodnotenie nálezovej situácie

Zachytená nálezová situácia na dvore Hlavnej 96 v Košiciach je dokladom rozsiahlej stredovekej drevenej zástavby mestskej parcely, pričom už dodržiava model postupného hĺbkového radenia jednotlivých priestorov domu smerom do parcely s prejazdom popri jednej z jej hraníc (obr. 12). Tento model sa na Hlavnej 96 zachoval prakticky nezmenený i v neskoršej kamennej zástavbe. Dnešná kamenná podoba meštianskeho domu môže byť v jadre súčasná so zachytenými pozostatkami drevených konštrukcií, z veľkej časti ich pravdepodobne svojou hmotou nahradila. Zaplnila však iba menšiu hĺbku parcely, vďaka čomu sa fragmenty rámovej konštrukcie na dvore zachovali. Z prostredia Košíc tak máme prvý doklad prítomnosti rámovej, resp. hrazdenej konštrukcie domu s celým radom stavebných detailov, napr. viacerých foriem výplne stien, využitých v rámci jednej stavby. Nálezy z Hlavnej 96 v Košiciach sa tak pripájajú k stále nevelkému počtu dokladov nemurovanej obytnej zástavby mestských parciel na Slovensku, kam radíme viacero nálezov z Trnavy (Hoško 2008; Staník–Urminský 2004; Urminský 2001) a tiež z Bratislavy (Ferus–Baxa 2006). S výnimkou prejazdu je obtiažne vyjadriť sa k funkcii jednotlivých priestorov obj. 1/11. Možno sa len domnievať, že tak hlboko v území parcely už boli radené len priestory súvisiace s hospodárskou činnosťou domu. Aj keď nepoznáme dobové pomery na susednej južnej parcele, dá sa predpokladať, že priestory A–C obj. 1/11 mohli byť poznačené nedostatkom denného svetla. Prítomnosť ohrebla či podkovy z výplne obj. 2/11 dovoľuje usudzovať, že na parcele sa chovali kone. Ak pripustíme aspoň dočasne zhodné časové trvanie priestoru C a obj. 2/11, možno predpokladať, že priestor C mal funkciu maštale, resp. plnil funkciu, pri ktorej je vhodné susedstvo žumpy. Výstavbu hrazdenej konštrukcie obj. 1/11/A–C možno datovať vďaka viacerým dendrochronologickým údajom do záveru 14. storočia (Barta 2012). Jedna zo vzoriek s dátami po roku 1350 náleží susednému objektu na Hlavnej 98 (Barta

Obr. 12. Košice, Hlavná 96. Celková situácia s naznačením radenia jednotlivých priestorov v rámci parcely. 1 – pozostatky drevených stavebných konštrukcií; 2 – obj. 2/11 – neskorostredoveká žumpa; 3 – čiastočne zachytený trakt domu – priestory A-C; 4 – prejazd domu (priestor D); 5 – väčšie lomové kamene; 6 – hranice parciel a ich súčasnej zástavby; 7 – hranice výkopu.
 Abb. 12. Košice, Hlavná-Str. 96. Gesamtsituation mit eingezeichneter Anordnung der einzelnen Räume auf der Parzelle. 1 – Überreste von Baukonstruktionen aus Holz; 2 – Objekt 2/11 – spätmittelalterliche Senkgrube; 3 – teilweise erfasster Haustrakt – Räume A-C; 4 – Hausdurchfahrt (Raum D); 5 – größere Bruchsteine; 6 – Parzellengrenze und angrenzende Bebauung; 7 – Grabengrenze.

2012), kde možno predpokladať prítomnosť podobne rozsiahlej drevenej zástavby. Možné prestavby a zmeny funkcií obj. 1/11 na Hlavná 96 už v období neskorého stredoveku, snáď spojené i s asanáciou častí domu, signalizuje žumpa (obj. 2/11), ktorá už čiastočne narúša jeden z pôvodných priestorov a v jej výplni sa našlo množstvo deštruovaných drevených stavebných fragmentov. Žumpa mohla istý čas koexistovať s obj. 1/11 v jeho plnom rozsahu, nemožno však vylúčiť, že prispela k zániku, prípadne zmene funkcie priestoru C, obj. 1/11. Nálezy z výplne obj. 2/11 nasvedčujú, že mohol byť využívaný až do záveru 15. storočia. Kompaktná zotletá drevená vrstvička nachádzajúca sa nad celým rozsahom zachyteného obj. 2/11 a tiež nad prejazdom je pravdepodobne pozostatok neskoršej dobovej úpravy terénu po zániku funkcie žumpy, keď bol terén mierne prisypaný a následne pravdepodobne vyložený doskami. Pre datovanie tejto úpravy nemáme pevnú oporu, no pravdepodobne sa tak udialo ešte v závere stredovekého obdobia.

Článok vznikol v rámci GP 2/0047/12.

Autorom všetkých obrázkov a fotografií je R. Rusnák.

Literatúra

- BARTA, P., 2012: Dendrochronologický výskum archeologických nálezov stavebného dreva z Košíc – Die dendrochronologische Untersuchung archäologischer Holzfundstücke aus Košice, AH 37, 101–104.
 DEJMAL, M.–MERTA, D., 2011: Výzkum hradu ve Veselí nad Moravou – Die Grabung der Burg in Veselí nad Moravou, AH 36, 125–137.
 ĎURIŠOVÁ, M., 2004: Opevnenie Košíc – Befestigung der Stadt Košice, AH 29, 249–260.
 – 2009: Výskum Dolnej brány v Košiciach – objekty fortifikácie – The excavation of the Lower gate in Košice – the fortification objects, Východoslovenský Pravek IX, 57–108.
 FERUS, V.–BAXA, P., 2006: Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia – Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In: Forum Urbes Medii Aevi III, 88–101. Brno.
 FROLEC, V.–VAŘEKA, J., 1983: Lidová architektura. Praha.
 GAŠAJ, D., 2008: Košice, dvor Miklušovej väznice. Ulica pri Miklušovej väznici 10. Dodatok k výskumnej dokumentácii z archeologického výskumu, uložená v Archíve KPÚ Košice.
 HENNING, J.–RUSNÁK, R., 2008: Nové dendrodáta z Košíc. Ve službách archeologie 1, 151–156.
 HOLUB, P.–KOLAŘÍK, V.–MERTA, D.–PEŠKA, M.–ZAPLETALOVÁ, D.–ZÜBEK, A., 2005: Ke stavu poznání nezdeděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna – Zum Forschungsstand des hölzernen bürgerlichen Wohnbaus im spätmittelalterlichen Brno (Brünn). In: Forum Urbes Medii Aevi II, 44–101. Brno.

- HOŠŠO, J., 2008: Komplex stredovekých drevozemných a drevených stavieb v Trnave na Hviezdoslavovej ulici – Ein Komplex von Holz-Erde-Bauten und Objekten in Trnava/Tyrnau in der Hviezdoslavova ulica, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11, 3–10.
- LUŠŤÍKOVÁ, L., 2009: Archeologické výskumy v centre Košíc – Archeological researches in the centre of Košice, Východoslovenský Pravek IX, 109–120.
- 2011: Záchrané výskumy v mestskej pamiatkovej rezervácii Košice – Rettungsgrabungen im Denkmalschutzgebiet der Stadt Košice, AVANS 2008, 176–178.
- RUSNÁK, R., v tlači a: Dva výskumy v historickom jadre Košíc, AVANS 2011.
- v tlači b: Archeologické výskumy v historickom jadre Košíc, AVANS 2009.
- v tlači c: Archeologické výskumy AÚ SAV v historickom jadre Košíc, AVANS 2010.
- RYKL, M., 2007: Klenuté světnice. Pravé a nepravé klenby světnic – Gewölbte Stuben. Echte und unechte Gewölbe in Stuben, Svorník 5, 279–308.
- STANÍK, I.–URMINSKÝ, J., 2004: Nálezy drevozemných objektov na Hviezdoslavovej ulici 12 v Trnave, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7, 9–28.
- TAJKOV, P., 2011: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu na Hlavnej 27 v Košiciach. Výskumná správa, ulož. Archív KPÚ Košice.
- URMINSKÝ, J., 2001: Stredoveká Trnava vo svetle nových archeologických nálezov – Das mittelalterliche Trnava im Licht neuer archäologischer Funde, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 4, 21–26.
- 2009: Osídlenie a netrvanlivá zástavba v počiatkoch mesta Trnava – Die Besiedlung und die nicht dauerhafte Bebauung aus den Anfängen der Stadt Tyrnau/Trnava, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12, 17–22.

Zusammenfassung

Zum Charakter der mittelalterlichen Holzbebauung auf Parzellen in Košice (Kaschau)

Die Funde von Überresten einer Holzbebauung auf städtischen Parzellen zählt auch in der Umgebung von Košice zu den außergewöhnlichen Erscheinungen. Neben einigen bisher erfassten Wirtschaftsobjekten in den hinteren Parzellenteilen konnten im Hof des Hauses in der Hlavná-Str. 96 die Reste einer Rahmenkonstruktion und weitere Baukonstruktionselemente aus Holz freigelegt werden. Die erfasste Fundsituation ist ein Beispiel für eine umfassende mittelalterliche Holzbebauung einer städtischen Parzelle, wobei sie bereits das Modell einer stufenweise in die Tiefe der Parzelle gehenden Aneinanderreihung der einzelnen Räume eines Hauses mit einer an der Parzellengrenze liegenden Durchfahrt einhält. Zumindest teilweise ist es gelungen, einen aus drei aneinander gereihten Räumen und einer neben der Südwand verlaufenden Durchfahrt bestehenden Trakt zu erfassen. Die genannten drei Räume tragen die Bezeichnung A, B, C (von Ost nach West), die Durchfahrt trägt die Bezeichnung D (Obj. 1/11/A–D; Abb. 2). Ein Raum konnte praktisch komplett erfasst werden (Obj. 1/11/B; Abb. 2). Seine Maße betragen 575 × 515 cm. Die beiden anderen Räume konnten nur teilweise freigelegt werden. Einer in östlicher Richtung zur Straßenflucht (Obj. 1/11/A; Abb. 2), der andere westlich in die Tiefe der Parzelle gehend (Obj. 1/11/C; Abb. 2). Von dem östlich gelegenen Raum war bereits nur mehr ein südlicher Balken der Rahmenkonstruktion erhalten geblieben, der Rest war durch spätere bauliche Veränderungen in der Neuzeit beseitigt worden. Der Balken ist über eine Länge von 254 cm erhalten geblieben, in einem weiteren, 35–70 cm langen Abschnitt war er als Negativ abgebildet. Der westlich gelegene Raum hatte ursprünglich wahrscheinlich die Maße 410 × 515 cm, jedoch war er deutlich von einem Ziegelobjekt gestört worden, bei dem es sich wahrscheinlich um eine Senkgrube aus der jüngeren Neuzeit sowie teilweise auch um eine spätmittelalterliche Senkgrube handelt. Mit Gewissheit konnten seine beiden Nordwände identifiziert werden. Die Ostwand dürfte die Westwand des Nachbarräumens 1/11/B gebildet haben. Die Südwand wurde von dem Bau einer neuzeitlichen Senkgrube beseitigt, jedoch wurde ein mögliches Fragment dieser Mauer in der mutmaßlichen Südwestecke des Raumes an der Grenze zur Durchfahrt freigelegt. Von der Westwand wurden keine Spuren entdeckt. In diesem Raum wurde jedoch ein ausgedehntes Grubenobjekt freigelegt, und zwar eine Senkgrube aus der Zeit des späten Mittelalters (Obj. 2/11; Abb. 2). Aus ihrer Verfüllung scheinen mehrere große Fragmente von Baukonstruktionen aus Holz in sekundärer Lage ein Beleg dafür zu sein, dass der Mittelteil der Parzelle bereits im Mittelalter größere funktionelle Änderungen erlebte. Jedoch respektierte auch das Objekt der Senkgrube die Durchfahrt. Speziell südlich von Objekt 2/11 wurde die größte Fläche der Situation in der Durchfahrt freigelegt.

Das Fundament der Räume A und B bestand aus einer umlaufenden Rahmenkonstruktion. In den Ecken waren die Balken überblattet. An der Stelle der Überblattung befand sich auch eine Aussparung zum Aufsetzen des Stützbalkens. Auch am Rahmen der Wände wurden mehrere ausgestemmte Ausklinkungen für die Stützbalkenkonstruktion entdeckt. Die Wandkonstruktionen bestanden meist aus horizontal übereinander liegenden Brettern, wobei das unterste Brett in eine sich auf der Rahmenoberkante befindende Nut eingesetzt war. In einem Fall wurde auch eine Reihe kleinerer Pfahlgruben entdeckt. Wir haben auch einen Beleg für die Verwendung von Wänden aus dünneren, vertikalen Pfählen, die wahrscheinlich mit einem Flechtwerk versehen waren. Die Nordwand von Raum C bestand aus einer sich aus massiven Stempeln in den Ecken zusammensetzenden Säulenkonstruktion. Die Stempel hatten an ihren gegenüberliegenden

Seiten eine ausgestemmte, vertikale Nut, in welche massive Bohlen horizontal eingesetzt wurden, die dann die Wand bildeten. Die beiden Hauptstützpfiler in den Ecken wurden an den Innenseiten noch um etwas kleinere, jedoch ebenfalls massive Stützpfiler ergänzt.

Aus der Umgebung von Košice verfügen wir somit über den ersten Beleg für die Rahmen- bzw. Fachwerkkonstruktion eines Hauses mit einer ganzen Reihe von baulichen Details, wie beispielsweise, dass bei einem Gebäude für die Verfüllung der Wände verschiedene Formen verwendet wurden. Mit Ausnahme der Durchfahrt ist es schwierig, die jeweilige Funktion der einzelnen Räume von Objekt 1/11 zu bestimmen. Man kann nur vermuten, dass sich so tief in der Parzelle nur solche Räume befanden, die mit der Bewirtschaftung des Hauses zusammenhingen. Die Errichtung des Hauses lässt sich dank mehreren dendrochronologischen Angaben in das Ende des 14. Jahrhunderts datieren (Barta 2012). Eine der Proben mit Daten nach 1350 gehört zum Nachbarobjekt in der Hlavna-Str. 98 (Barta 2012), wo eine vergleichbare umfassende Bebauung aus Holz vorausgesetzt werden kann.

Der vorliegende Beitrag entstand im Rahmen des Förderprojektes GP 2/0047/12.

Alle Abbildungen und Fotos R. Rusnák

Mgr. Rastislav **Rusnák**, PhD., Archeologický ústav SAV – VPS Košice, Hrnčiarska 13, SK 040 01 Košice, rastislav.rusnak@hotmail.sk.